

SPÓR O DATĘ

Kwestia daty Ostatniej Wieczerzy co jakiś czas na nowo porusza umysły biblistów i pojawia się w debacie teologicznej. Przypomnijmy, że pomiędzy Janem ewangelistą i synoptykami (Markiem, Mateuszem i Łukaszem) ujawnia się (rzeczywista lub tylko pozorna) różnica co do datowania Ostatniej Wieczerzy, którą Jezus spożył ze swymi uczniami. Według Marka (i konsekwentnie Mateusza i Łukasza) uczta ta miała miejsce w dniu, gdy zabijano baranki paschalne: „W pierwszy dzień Przaśników, kiedy ofiarowywano Paschę, zapytali Jezusa Jego uczniowie: ‘Gdzie chcesz, żebyśmy Ci przygotowali Paschę do spożycia?’ [...] Z nastaniem wieczora przyszedł tam Jezus razem z dwunastoma” (Mk 14, 12.17; par.). Chodzi więc o wigilię święta Paschy, czyli według chronologii synoptyków to czwartek. Nieco inaczej wygląda rzecz według Jana ewangelisty. Według najmłodszego spośród apostołów zwierzchnicy żydowscy prowadzący Jezusa do Piłata nie weszli do pretorium, „aby się nie skalać i móc spożyć Paschę” (J 18, 28). Przy tradycyjnej interpretacji tekstu Janowego wynika stąd, że proces Jezusa toczył się jeszcze przed wieczerzą paschalną wszystkich Żydów, a ukrzyżowanie miało miejsce wtedy, gdy wyznawcy judaizmu zabijali baranki na wieczorny posiłek rytualny, czyli w piątek.

Postawmy po raz kolejny pytanie o to, jak rozwikłać tę trudność. Czy można uzgodnić przekaz Janowy z relacją synoptyków? Jakie są tradycyjne (dziś można już powiedzieć: klasyczne) próby odpowiedzi na to pytanie? Jak wyglądają nowsze propozycje? Czy może sprzeczność między synoptykami a Janem jest tylko pozorna? I wreszcie, kiedy rzeczywiście miała miejsce Ostatnia Wieczerza?

Dawniejsze hipotezy dotyczące daty Ostatniej Wieczerzy

Historia egzegezy zna wiele prób ustalenia chronologii ostatnich dni Jezusa, w tym także wyznaczenia daty Ostatniej Wieczerzy. Jedne z nich skłaniają się ku przyjęciu tezy synoptyków, iż Ostatnia Wieczerza była najprawdopodobniej ucztą paschalną, inne wybierają wersję Jana, w interpretacji której Jezus miał umierać na krzyżu, gdy w świątyni ofiarowywano baranki, a jeszcze inne próbują pogodzić obie tradycje, starając się wyjaśnić rozbieżności bądź uznając, że są one tylko pozorne. Przypomnijmy najbardziej znane hipotezy, do których zaliczyć trzeba: hipotezę odmiennego liczenia godzin dnia, hipotezę harmonistyczną, antycypacji, przenosin daty celebracji Paschy oraz hipotezę dwóch kalendarzy (esseńską). Dodajmy, że każda z nich doczekała się wielu modyfikacji.

Hipoteza odmiennego liczenia godzin dnia

Jedna z prób odpowiedzi na pytanie, czy Jezus spożywał Ostatnią Wieczerzę z apostołami w czwartek – jak chcą synoptycy, czy raczej w piątek – jak woli św. Jan, zasadza się na dwóch odmiennych sposobach liczenia poszczególnych godzin dnia. Obydwoma sposobami posługiwano się w Palestynie I wieku. Pierwszy preferowany był przez faryzeuszy, dla których nowy dzień rozpoczynał się wraz ze wschodem słońca. Inni woleli drugi sposób: nowy dzień rozpoczynał się wraz z zachodem słońca. Gdyby więc Jezus zasiadł do uczty paschalnej w czwartkowy wieczór już po zachodzie, to według jednego sposobu liczenia czasu był to wciąż czwartek, według drugiego już piątek.

Na pierwszy rzut oka taka propozycja rozwiązania sprzeczności pomiędzy Janem a synoptykami wydaje się rozsądna, jednak tylko na pierwszy rzut oka, przyjęcie jej bowiem skutkuje koniecznością zgodzenia się z faktem, że cały proces Jezusa musiałby odbyć się w bardzo krótkim czasie. A przesłuchań było kilka i to przed władzami żydowskimi, jak i rzymskimi. O ile można zgodzić się z tym, że Żydom zależało na czasie, o tyle trudno przyjąć, by ta sama uwaga dotyczyła Rzymian.

Hipoteza harmonistyczna

Znane są dwie wersje tej hipotezy: według jednej Ostatnia Wieczerza była ucztą paschalną, a Jan – by ukazać Jezusa jako Baranka Bożego (J 1,29) – dokonał zmian w chronologii dla celów teologicznych, według drugiej to synoptycy – o również dla celów teologicznych – nadali ostatniemu posiłkowi Jezusa z apostołami charakter uczty paschalnej, choć w rzeczywistości takową nie była.

Według pierwszej wersji hipotezy harmonistycznej Jezus spożywał z apostołami baranka paschalnego wieczorem 14 Nisan, natomiast umarł następnego dnia, 15 Nisan, gdy wszyscy Żydzi spożywali być może ucztę zwaną *hagiga*. Podstawy do takiej interpretacji dają niektóre teksty Starego Testamentu (Pwt 16,2; 2Krn 30,20-24; 35,8-9). Jezusowa uczta z apostołami była więc ucztą paschalną, natomiast Jan dla celów teologicznych dokonał zmian idących w kierunku ukazania śmierci Jezusa w chwili zabijania baranków przez Żydów.

Inną wersję hipotezy harmonizującej relacje Jana i synoptyków zaproponował H. Lessing, który doszedł do wniosku, że od momentu pojmania Jezusa do chwili Jego śmierci nie ma żadnych rozbieżności między Ewangeliami i ustalają one dzień śmierci Jezusa na czas przygotowania szabatu (Mk 15,42; J 19,31.42). Według niego pierwotny opis męki rozpoczynał się właśnie od pojmania. Dopiero w ramach pierwotnej katechezy Kościoła dołączono opis Ostatniej Wieczerzy jako uczty paschalnej, troszcząc się bardziej o teologię (Pascha jako przejście Jezusa ze śmierci do życia) niż o chronologię. W takim wypadku rację miałby Jan, a uczta Jezusa z apostołami nie miała charakteru wieczerzy paschalnej. Miała ona jedynie charakter uroczystej uczty pożegnalnej Jezusa z apostołami, którą – z biegiem czasu – dla celów teologicznych zinterpretowano jako ucztę paschalną.

Hipoteza antycypacji

Zwolennicy tej hipotezy przyjmują tezę, iż Jezus świadomy zbliżającej się śmierci uprzedził (antycypował) ucztę paschalną i spożył ją z apostołami 13 Nisan. Była to Jego osobista decyzja, gdyż był świadomy zbliżającej się śmierci. Według innej wersji tej hipotezy antycypacja miała być nie tylko osobistą decyzją Jezusa, ale miała być zgodna także z żydowskim prawem, gdyż według popierających tę hipotezę badaczy, w latach, gdy 15 Nisan przypadał szabat, zabijanie baranków odbywało się już 13 Nisan, natomiast spożywano je 14 lub 15 dnia miesiąca. Chodziło o to, by po zabiciu zwierzęcia nie naruszyć odpoczynku szabatowego przez wykonywanie koniecznych przygotowań do uczty.

Jezus spożył więc Ostatnią Wieczerzę dwadzieścia cztery godziny szybciej niż wszyscy (jeśli była to Jego suwerenna decyzja) lub niż wielu (jeśli prawo na to zezwalało) Żydów; pozostali spożywali wieczerzę paschalną w piątkowy wieczór. Przy takim podejściu zarówno Jan, jak i synoptycy mają rację, a posiłek Jezusa z apostołami rzeczywiście posiadał liczne choć nie wszystkie) cechy uczty paschalnej.

Za przyjęciem tej hipotezy przemawia kilka ważnych racji: brak ewangelicznych wzmianek o spożywaniu baraniny (por. Mk 14,12-16; Łk 22,7-8); wzmianka w Talmudzie babilońskim, iż Jezus został powieszony w wigilię święta Paschy (*Sanh.* 43,1); niemożność prawna wykonywania czynności, które doprowadziły do śmierci Jezusa, podczas dni świątecznych (Kpł 23,5-7); niemożność wydawania wyroków lub dokonywania egzekucji w dni świąteczne (traktat Miszny *Betzah* 5,2; Tosefta, *Betzah* 4,4; Filon Aleksandryjski, *De migratione* 91); współczesne badania astronomów, według których w 30 i 33 roku (prawdopodobne daty śmierci Jezusa), piątek przypadał 14 Nisan (jak chce Jan), a nie 15 Nisan (jak notują synoptycy). Z tych powodów hipoteza antycypacji jest dziś przyjmowana przez znaczną liczbę badaczy.

Ma ona jednak także znaczne grono kontestatorów, którzy wysuwają ważne kontrargumenty. Twierdzą oni, że opowiadania o Ostatniej Wieczery zawierają wzmianki o baranku paschalnym, które dla dzisiejszego czytelnika mogą nie być jednoznaczne. Dlaczego? Dlatego, że Żydzi mówiąc o baranku paschalnym nie używali rzeczownika „baranek” (gr. *arnion*), lecz mówili wprost o Passze (np. Wj 12,1-14). Zwrot „spożyć Paschę” (Mk 14,12; Łk 22,15) oznacza po prostu „spożyć pokarmy przygotowane na ucztę paschalną”, wśród których baranina była absolutnie podstawowym mięsem. Talmud – zdaniem kontestatorów hipotezy – nie wspomina o Jezusie z Nazaretu, gdy mówi o powieszeniu w wigilię Paschy, lecz o kimś innym. Da się także usprawiedliwić wszystkie działania oponentów Jezusa podejmowane podczas uroczystości. Ich zdaniem nie są one łamaniem Prawa, które to bardzo restrykcyjnie traktuje szabat, ale nie inne dni świąteczne (Kpł 23,3.6-7; por. Lb 28,18). Poza tym – twierdzą oponenti hipotezy – fragment Miszny, w którym mowa o zakazie wydawania wyroków w dni świąteczne (*Betzah* 5,2) dotyczy rozstrzygania zwykłych spraw przez rabinów (prawo koszerności, lewiratu itp.), nie ma zaś nic wspólnego z Sanhedrynem. Co więcej, w Tosefcie, w traktacie *Sanhedryn* (11,7) mowa jest o tym, że egzekucje na fałszywych prorokach winny być dokonywane właśnie w czasie świąt pielgrzymich (Pascha, Święto Namiotów i Pięćdziesiątnica), natomiast wyrok może być wydany w wigilię święta (Miszna, *Sanh.* 4,1). Dalej, Prawo wyraźnie nakazuje aż siedmiokrotnie, aby baranki zabijane były 14 Nisan (Wj 12,6.18; Kpł 23,5; Lb 9,3.5.11; 28,16) i nie ma żadnych świadectw z czasów Drugiej Świątyni, aby można było przyspieszyć ten termin lub spożyć wieczerzę paschalną bez baraniny. Są wreszcie astronomowie, którzy dowodzą, że współczesne badania nie mogą determinować starożytnego kalendarza, gdyż tamten układany był na bazie ludzkich obserwacji (tak np. wyznaczano Nów Księżyca), a nie astronomicznych kalkulacji.

Hipoteza przeniesienia daty święta

Chrystus miał spożyć Ostatnią Wieczerzę jako ucztę paschalną 14 Nisan, zgodnie z prawem, jednak starszyzna żydowska miała przenieść w owym roku cały obrzęd na piątek 15 Nisan. Większość badaczy odrzuca tę hipotezę, gdyż nie ma żadnego przykładu praktyki przenosin święta przez Sanhedryn ani nie ma wystarczającego motywu do uzasadnienia takiego działania. Co więcej, gdyby rzeczywiście sanhedryn zdecydował o przeniesieniu daty święta, wydaje się dziwne, że inni Żydzi podporządkowali się temu, a Jezus nie.

Hipoteza dwóch kalendarzy (esseńska)

Inna próba wyjaśnienia rozbieżności ewangelicznych co do daty Ostatniej Wieczerzy opiera się na fakcie funkcjonowania w Palestynie czasów Jezusa dwóch kalendarzy. Zwana jest ona niekiedy hipotezą eseneńską, a zaproponowana została przez znakomitą badaczkę Annie Jaubert. W oficjalnym kulcie judaizmu w świątyni jerozolimskiej przyjmowano kalendarz lunarny. Za kalendarzem księżycowym opowiadali się także faryzeusze, a oni mieli największy spośród wszystkich ugrupowań wpływ na pobożność ludową.

Inaczej rzecz miała się w przypadku eseneńczyków (qumrańczyków). Kiedy w połowie drugiego stulecia przed Chr. stało się jasne, że opór przeciw Seleucydom i hellenizmowi stracił na swej ostrości, a potomkowie Machabeuszy skłaniali się ku kompromisom, niektórzy spośród *chassidim* („pobożnych”) zdecydowali się na zerwanie więzów z reżimem. Udali się na pustynię w okolice Morza Martwego, by tam oddać się ascetycznemu życiu, wypełnionemu szczegółowym zachowywaniem przepisów Prawa. Eseneńczycy w swych przekonaniach trwali mocno w nurcie tradycji biblijnej. Tora objawiona Mojżeszowi stanowiła dla nich konkretyzację przymierza pomiędzy Jahwe i Jego ludem. Jedyną nowością wierzeń eseneńczyków było ich silne przeświadczenie, że proroctwa o czasach ostatecznych dotyczą właśnie okresu, w którym żyli. Pełni zarzutów skierowanych przeciw kapłanom za „uczenie kłamstw” i występki moralne, qumrańczycy spodziewali się, że po zwycięstwie dobra w toczącej się pomiędzy światłością i ciemnością wojnie, będą mogli sprawować czysty kult świątynny w zrekonstruowanym według boskich reguł przybytku.

Przykładem „uczenia kłamstw” było według członków wspólnoty przyjmowanie 354-dniowego kalendarza księżycowego w oficjalnym kulcie judaizmu. Eseneńczycy przyjmowali 364-dniowy kalendarz słoneczny. Zdawali sobie sprawę, że był on nieznany Izraelowi za czasów Dawida i Salomona, lecz objawiony został w czasach niewoli, u początku VI w. przed Chr. Ponieważ objawienie to było wolą samego Boga, każdy kto nie stosuje się do tego kalendarza, wyklucza się z duchowej mocy Izraela (CD III, 12-17; por. *Jub.* 6,36-38). Używanie kalendarza słonecznego poświadcza apokryficzna *Księga Jubileuszów* (*Jub.* 6,32-38), Dokument Damasceński (CD 3,13-15; 6,18-19; 16,1-5) i qumrańska *Reguła Zrzeszenia* (1Qs 1,15-16; 10,5-7). Najpełniej daty świąt podaje *Kalendarz Synchroniczny* pochodzący z czwartej groty qumrańskiej (4Q320 fragm. 4, kol. 3,1-9), w którym mowa jest o tym, iż trzeciego dnia po szabacie synów Maazjasza (wtorek) wypada Pascha.

Przy przyjęciu tezy o nawiązaniu w Ewangeliach do dwóch różnych kalendarzy należałoby uznać, że synoptycy podążają za kalendarzem słonecznym, a więc przyjmowanym przez gminę eseneńską, Jan natomiast podaje chronologię ostatnich dni Jezusa według oficjalnego kalendarza świątynnego. Hipotezę eseneńską wspierać miałyby także argumenty z lokalizacji wieczernika, który – według wielu badaczy – leżał w dzielnicy eseneńskiej Jerozolimy przy „bramie eseneńczyków”, którą wzmiankuje Józef Flawiusz (*Bell.* 5,145). I tak: Ostatnia Wieczerza miała mieć miejsce we wtorek (Mk 14,17; Mt 26,17; Łk 22,7), po czym nastąpiło pojmanie Jezusa, zaprowadzenie Go do Annasza (J 18,13; Łk 22,54), zaparcie się Piotra (J 18,15-27), i odprowadzenie Jezusa do Kajfasza (J 18,24; Mt 26,57; Mk 14,53). W środę Jezus miał być postawiony przed sanhedrynem (Mk 14,55-64), a po znieważeniu spędził noc w więzieniu. W czwartek miało się odbyć drugie przesłuchanie przed sanhedrynem (Mk 15,1a; Mt 27,1), następnie przed Piłatem (Mk 15,1b; Mt 27,2; Łk 23,1; J 18,28a). Kolejną noc Jezus miał spędzić w więzieniu u Piłata, a następnego dnia, w piątek, po przesłuchaniu u Piłata (Łk 23,13) i skazaniu na śmierć został ukrzyżowany. Najistotniejszy w prezentowanej hipotezie

jest fakt, iż Pascha według kalendarza słonecznego przypada zawsze trzeciego dnia po szabacie, a więc we wtorek. Wtedy to Jezus spożył Ostatnią Wieczerzę ze swymi uczniami, podczas gdy śmierć na krzyżu poniósł w piątek, a więc dnia, kiedy to Żydzi świętujący Paschę według kalendarza księżycowego, zabijali baranki na ofiarę.

Hipoteza dwóch kalendarzy doczekała się przez dziesięciolecia konstruktywnej krytyki. Wymieńmy tylko główne zarzuty przeciw niej. Hipotezie tej sprzeciwia się tradycja synoptyczna, według której Jezus spożył Paschę wieczorem po tym, gdy w świątyni ofiarowano baranki (Mk 14,10-12; Łk 22,7-8). Brak jest wystarczających argumentów za tym, iż Jezus miałby postępować za kalendarzem esenejskim, a także za tym, że od pojmania do śmierci upłynęło trzy dni (por. Mk 14,30.66.72; 15,1; J 13,38). Również wielu Ojców Kościoła zdaje się odrzucać przyjęcie przez Jezusa kalendarza słonecznego. Poza tym wielu badaczy uznaje, że nie ma wystarczających dowodów za istnieniem w Jerozolimie dzielnicy esenejskiej. Wszystkie te argumenty osłabiają wiarygodność hipotezy dwóch kalendarzy.

Nowsze propozycje

Wśród nowszych propozycji rozwiązania odmiennego (lub pozornie odmiennego) datowania Ostatniej Wieczerzy warto zwrócić uwagę na trzy stanowiska. Chodzi o zmodyfikowaną hipotezę odmiennego liczenia godzin dnia, hipotezę ustanowienia Paschy Jezusa odmienną od Paschy żydowskiej oraz hipotezę filologiczną, bazującą na szerokim rozumieniu terminu „Pascha”.

Zmodyfikowana hipoteza odmiennego liczenia godzin dnia

W ostatnich latach zmodyfikowaną wersję hipotezy odmiennego liczenia godzin dnia zaproponował H. Hoehner. Według niego to Galilejczycy (reprezentowani przez synoptyków) liczyli dzień od wschodu do wschodu słońca, w przeciwieństwie do Judejczyków (reprezentowanych przez Jana), którzy liczyli dzień od zachodu do zachodu słońca. Przy takim założeniu Galilejczycy mogli ofiarowywać baranki paschalne dzień wcześniej. Słabością tezy Hoehnera jest jednak to, iż żadne źródła nie potwierdzają, że Galilejczycy i mieszkańcy Judei inaczej liczyli godziny dnia.

Hipoteza Paschy Jezusa odmienną od Paschy Żydów

Kolejne rozwiązanie – stosunkowo nowe – omawianej trudności chronologicznej wydaje się szczególnie interesujące. Można je streścić mniej więcej tak: Ostatnia Wieczerza była rzeczywiście ucztą paschalną, jednak była to uczta paschalna Jezusa, a nie typowa uczta paschalna wszystkich Żydów. Jezus dokonuje bowiem swego przesunięcia akcentów, które sprawia, że nie chodzi już o Paschę Żydów, lecz Paschę samego Jezusa. Do wcześniej omówionego rytuału uczyty paschalnej Jezus wprowadził bowiem kilka nowości. Choć rytuał tej uczyty nawiązywał do żydowskiej wieczerzy paschalnej, owe nowości sprawiły, że Jezus ustanowił nowy obrządek. Nowe elementy wprowadzone przez Jezusa zostaną omówione w dalszej części naszej pracy. Teraz jedynie je zasygnalizujemy, aby uzasadnić omawianą hipotezę.

Pierwsza z nich polegałaby na tym, że na wieczerzy brak było mięsa baranka paschalnego. Trzeba zauważyć, że żaden z ewangelistów nie wspomina o spożywaniu mięsa baranka, bo przecież to Jezus był „Barankiem Bożym”, którego ciało miało zostać złożone w

ofierze. Drugie *novum* dotyczy podania kielicha. Łukasz relacjonuje: „Następnie wziął chleb, odmówiwszy dziękczynienie połamał go i podał mówiąc: «To jest Ciało moje, które za was będzie wydane: to czyńcie na moją pamiątkę!» Tak samo i kielich po wieczerzy, mówiąc: «Ten kielich to Nowe Przymierze we Krwi mojej, która za was będzie wylana» (Łk 22,19-20). Choć każdy z uczestników wieczerzy paschalnej miał przed sobą swój własny kielich, Jezus bez wątpienia podaje uczniom ten, który stoi przed Nim. W ten sposób zaznacza, że Eucharystia, którą właśnie ustanowił, jest ucztą jedności dla rodzącego się Kościoła.

Kolejne *novum*, które Jezus wprowadził w ustalony porządek rytuału, to pominięcie ostatniego kielicha wina. Gdy nadszedł czas na czwarty kielich, Jezus powstrzymał się od niego, wyjaśniając: „Odtąd nie będę już pił [napoju] z tego owocu winnego krzewu aż do owego dnia, kiedy pić go będę z wami, nowy, w królestwie Ojca mojego” (Mt 26,29; por. Mk 14,25; Łk 22,18). Poza tym ucztę paschalną świętowano z żonami i dziećmi, a tymczasem Jezus spożył ją z apostołami. W każdym razie nie ulega wątpliwości, że ostatni posiłek Jezusa z apostołami przed Jego śmiercią miał miejsce w czasowej bliskości Paschy i przebiegał w atmosferze tego święta. A ponieważ niektórzy Żydzi wierzyli, że Mesjasz objawi się w dniu Święta Paschy, więc możliwe, że ewangelisci świadomie do niej nawiązali, by podkreślić mesjański, i eschatologiczny charakter uczty.

Jeśli Jezus wprowadził tyle nowych elementów do żydowskiej uczty paschalnej, czy nie mógł także przesunąć terminu jej spożywania o jeden dzień w stosunku do terminu, w którym spożywali ją wszyscy Żydzi? Oczywiście mógł. Możliwe, że uczynił to zupełnie świadomie, by ustanowić nową Paschę.

Hipoteza filologiczna

Według tego rozwiązania, niezgodność pomiędzy chronologią Jana i synoptyków jest tylko pozorna, gdyż zasada się na niedostatecznym rozumieniu starożytnej terminologii żydowskiej dotyczącej Paschy. Interpretatorzy, którzy podkreślają rozbieżności między synoptykami a Janem, utrzymują, że trzykrotne użycie przez najmłodszego z apostołów terminu „Pascha” odnosi się do ofiary z baranka składanej 14 Nisan. Okazuje się jednak, że w Biblii Hebrajskiej, literaturze rabinicznej i międzytestamentalnej termin ten ma przynajmniej cztery znaczenia: (1) baranek paschalny zabijany i składany w ofierze 14 Nisan; (2) uczta paschalna, podczas której spożywano baranka (15 Nisan); (3) paschalne ofiary pokojowe (zapokojne) składane i spożywane przez cały tydzień od 15 do 21 Nisan; (4) cały tydzień trwających uroczystości paschalnych (15-21 Nisan).

Znajomość tej terminologii pozwala dowieść, że niezgodność pomiędzy chronologią synoptyków i Janową jest pozorna, gdyż Jan nigdy nie ma na myśli pierwszego znaczenia (baranek ofiarowany 14 Nisan). Termin „Pascha” jako wskazanie na baranka paschalnego, którego zabijano 14 Nisan, kilkakrotnie pojawia się w Biblii, zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie. Księga Wyjścia mówi o konieczności „zabicia Paschy” (Wj 12,21). Podobnie czyni autor 2 Księgi Kronik, wskazując datę zabicia baranka na „czternastego dnia” (2Krn 30,15). W tym samym znaczeniu termin użyty jest u synoptyków (Mk 14,21; Łk 22,7). Oznacza on samego baranka i nic innego.

Termin „Pascha” pojawia się w Ewangelii Jana trzy razy w interesującym nas kontekście (J 13,1; 18,28; 19,14). I tak w sformułowaniu „było to przed Świętem Paschy” (J 13,1) chodzi o posiłek spożywany 15 Nisan, a więc wieczorem dnia, w którym zabijano baranka

paschalnego (14 Nisan). Gdy w godzinach popołudniowych zabijano baranka, był jeszcze 14 Nisan. Po zmroku był już 15 Nisan i wtedy zaczynało się święto paschalne. Takie rozumienie Paschy znajdujemy także w apokryficznej Księdze Jubileuszów:

„Pamiętaj o przykazaniu, które Pan nakazał ci co do święta Paschy, abyś je obchodził we właściwym czasie, czternastego dnia pierwszego miesiąca składając ofiarę przed zachodem słońca i spożywając ją po zachodzie słońca wieczorem piętnastego dnia miesiąca. Tego bowiem wieczoru rozpoczyna się święto i jest to początek radości” (*Jub.* 49,1-2).

Potwierdza to Józef Flawiusz, gdy mówi, że na pamiątkę wyjścia z Egiptu „jeszcze dziś w taki sam sposób obchodzimy święto zwane Paschą” (*Ant.* 2,313; por. 3,248; 17,213; *Bell.* 6,9). W tym samym znaczeniu – według zwolenników tej hipotezy – używają terminu „Pascha” synoptycy (Mt 26,18 i Mk 14,1).

Kolejny raz termin „Pascha” pojawia się w związku z prowadzeniem Jezusa do Piłata: „Od Kajfasza zaprowadzili Jezusa do pretorium. A było to wczesnym rankiem. Oni sami jednak nie weszli do pretorium, aby się nie skałać i móc spożyć Paschę” (J 18,28). Tym razem – zdaniem zwolenników hipotezy lingwistycznej – chodzi o posiłek paschalny, spożywany 15 Nisan (jeśli po zmroku – to już 16 Nisan), nie zaś pierwszy posiłek święta spożywany po zabiciu i ofiarowaniu baranka. Zgodnie z żydowskim zwyczajem, zarówno ten pierwszy posiłek, jak i posiłki spożywane przez cały tydzień święta, były nazywane „Paschą”, a stan czystości rytualnej był wymagany przy obydwu z nich. B. Pitre i B.D. Smith dowodzą, że barankiem paschalnym nazywano nie tylko zwierzę zabijane 14 Nisan, ale także ofiary pokojowe składane w całym tygodniu paschalnym aż do 21 Nisan.

Wreszcie w sformułowaniu „był to dzień przygotowania Paschy” (J 19,14) Jan odnosi się do piątku tygodnia paschalnego, który trwał od 15 do 21 Nisan: „był to dzień przygotowania [szabatu podczas tygodnia] Paschy”. Nie chodzi tu o dzień, w którym przygotowywano się do celebracji całego święta, ale o piątek w czasie trwania tygodnia paschalnego, w którym przygotowywano się do świętowania szabatu, który przypadał podczas tego tygodnia.

Innymi słowy Jezus „umiłowałszy swoich, do końca ich umiłował” (J 13,1) 14 Nisan, gdy zabijano i ofiarowywano baranka, tego samego wieczoru (już 15 Nisan, bo po zmroku) spożył ucztę paschalną (J 13,20), następnie 15 Nisan rano był prowadzony do pretorium (J 18,28) i wyrok zapadł w ten sam piątek 15 Nisan (J 19,41). Oznacza to, że Jezus nie umierał wtedy, gdy w świątyni zabijano baranki, lecz dzień później.

Konkluzja

Kwestia rozbieżności, rzeczywistej lub pozornej, pomiędzy Janem ewangelistą a synoptykami co do daty Ostatniej Wieczerzy nie doczekała się do dziś ostatecznego rozwiązania. Przez długi czas wyjaśniano ją dwoma odmiennymi sposobami liczenia doby, która według jednych rozpoczynała się od wschodu, według innych – od zachodu słońca. Hipoteza ta została zmodyfikowana przez H. Hoehnera, który wskazał na różny sposób liczenia czasu w Galilei i Judei. Żadna z wersji nie znajduje jednak wystarczających argumentów, by była przekonująca. Po odkryciach qumrańskich zdecydowana większość biblistów odwoływała się do różnych kalendarzy obowiązujących w Palestynie czasów Jezusa. Przez dziesięciolecia

hipoteza dwóch kalendarzy doczekała się wielu uzupełnień, jednak i ona nie rozwiązuje wszystkich trudności związanych z chronologią ostatnich dni Jezusa. Przede wszystkim nie odpowiada w pełni na pytanie, dlaczego Jezus miałby postępować za kalendarzem przyjmowanym przez qumrańczyków. Trudności nie rozwiązuje także żadna z wersji hipotezy harmonistycznej, gdyż należałoby przyjąć, że albo synoptycy, albo Jan dokonali tak znaczących interpretacji teologicznych, że odbiegli od realiów historycznych, w dużej mierze podważając wiarygodność swych opisów. Według różnych wersji hipotezy antycypacji Jezus spożył ucztę paschalną już 13 Nisan. Choć jej zwolennicy przedstawiają ważne argumenty, kontrargumenty są równie silne. Najslabiej udokumentowana wydaje się hipoteza przeniesienia daty święta przez Sanhedryn.

Wydaje się, że przy dzisiejszym stanie badań najwięcej argumentów przemawia za jedną w dwóch nowszych hipotez: Paschy Jezusa, ale nie Paschy Żydów oraz hipotezą filologiczną. Według pierwszej z nich Ostatnia Wieczerza była rzeczywiście ucztą paschalną, lecz chodziło o Paschę Jezusa, nie wszystkich Żydów, w związku z czym sam Jezus zmienił termin tradycyjnej wieczerzy paschalnej, podobnie jak zmodyfikował dawny schemat sederu czy wprowadził doń nowe elementy. Druga z hipotez – filologiczna – zasadza się na szerokim rozumieniu terminu „pascha”, który może oznaczać zarówno dzień świąteczny 15 Nisan, cały tydzień świąteczny, baranka paschalnego lub samą ucztę paschalną.